

MILLIY VA MADANIY KOLORITINI IFODALASHDA REALIYANING ENG MUHIM HUSUSIYATLARI

G.S.Mirzayeva

Farg'ona Davlat Universiteti Ingliz tili kafedrasida o'qituvchisi
mirzayevagulbahor8@gmail.com

Annotatsiya. Tilshunoslikda nutq va madaniyat o'rtasidagi bog'liqlik muhim ahamiyatga ega bo'lib, uning tadqiq doirasi kundan kunga kengayib bormoqda. Ushbu maqolada nutq birliklarini o'rganishda madaniy va milliy xususiyatlarni o'rganishda realiyanning muhim jihatlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: lingvokulturologiya, realiya, milliy va madaniy so'lar, so'z birliklari, nutq birligi, semantika, milliy kolorit.

Аннотация. В языкознании важна связь речи и культуры, и сфера ее исследования расширяется день ото дня. В данной статье освещаются важные аспекты при реалии изучении культурно-национальных особенностей при изучении речевых единиц.

Ключевые слова: языковая культура, реалия, национально-культурные слова, словесные единицы, речевая единица, семантика, национальный колорит.

Annotation. In linguistics, the connection between speech and culture is important, and the scope of its study is expanding day by day. This article highlights important aspects of realia in the study of cultural and national characteristics in the study of speech units.

Key words: language culture, realia, national cultural words, verbal units, speech unit, semantics, national character.

Hozirgi kunda dunyo hamjamiyatida ingliz tili keng tarqalgan. Bu ilg'or ilmfan va texnika, savdo va madaniy aloqalar, savdo va biznes tilidir. Shuningdek, ingliz tili ham diplomatiyaning asosiy tillaridan biri hisoblanadi. Tillarni o'rganish esa bevosita xalqlarni va millatlarni o'zaro bog'laydi hamda birgalikda hamkorlik aloqalarini olib borish uchun muhim vositadir.

Madaniyatshunoslik (kulturologiya) insonni ijtimoiy va madaniy hayotidagi uning tabiat, jamiyat, tarix, san'at va boshqa sohalarga ko'ra o'zini o'zi anglashini tadqiq etsa, tilshunoslik tilda olam lisoniy manzarasining mental modellar ko'rinishida aks etadigan va qayd qilinadigan inson dunyoqarashini o'rganadi. Lingvokulturologiyaning predmeti o'zaro chambarchas aloqada, muloqotda bo'lgan til va madaniyat sanaladi. Insonning hayot kechirishida kerakli predmetlar hamda yuzaga keladigan voqea-hodisalarni madaniyat vositasi deb fikr yuritisa ham bo'ladi. Masalan, quyoshni yoki oyni madaniyatga kiritish bir tomondan mumkin emasdek ko'rinadi. Ammo barcha xalqlar madaniyatida ushbu tushunchalarning mavjud ekanligi ma'lum. Lekin ba'zi salqin ob-havo sharoitida yashovchi Yevropa xalqlari (slavyanlar va germanlar) quyoshni issiqlik, ardoqlash va iltifot belgilari sifatida ijobiy baholaydi. Arab davlatlari madaniyatida esa quyosh yoz paytida ularni qiyin ahvolga soluvchi jazirama haroratga tenglashtirib, salbiy baholanadi.

Demak, quyoshni faqat tabiat hodisasi emas, balki madaniyat mahsuli sifatida tushunsa bo`ladi. Biz bilamizki, til so`zlardan tashkil topadi.

Keyingi yillarda lingvokulturologiyaga bag`ishlangan ishlar ko`payib qoldi. Jumladan, Y.S.Stepanov "Konstantlar: Rus madaniyati lug`ati"ni yaratgan bo`lib, rus tili egalarining tillari uchun faol bo`lgan konseptlarni jamlagan va keng ma`lumot bergan. (Stepanov, 2001). N.D.Arutyunovning "Til va inson olami" tadqiqoti turli davrlar va turli xalqlar madaniyatiga tegishli universal terminlarni o`rganishga bag`ishlangan. (1999) V.N.Teliya va uning maktabi vakillari esa iboralarni o`rgandi, bundan maqsad esa ularning milliy-madaniy ko`chma ma`nolarini tavsiflash va mentalitetning xarakterlovchi qirralarini ochib berishdir. (1996) Umuman olganda, lingvokulturologiya va lingvokulturologik terminlari oxirgi vaqtda ko`pgina tadqiqotlarda tez-tez uchraydigan bo`lib qoldi. Bu terminlar birmuncha erkin ishlatilmoqda: ba`zan til siyosati sifatida ham ta`riflanmoqda (Artemeva, 2003).

So`z –tilning asosiy birligi bo`lib, predmetlarning nomlarini va ularning xususiyatlarini, hodisalarni, borliqqa munosabatlarini bildirishga xizmat qiladi. So`zlarda milliy-madaniy komponent turlicha berilgan. Madaniy boy mazmunga ega bo`lganligi darajasiga ko`ra quyidagi so`z guruhlarini farqlanadi.

Realiyalar- real borliq darajasi. Tili o`rganilayotgan xalq madaniyatida u yoki bu realiyaning, o`ziga xos so`zning, predmetning mavjud emasligi shunga olib keladiki, so`zning barcha semantik tuzulishi, uning leksik asosini qo`shib hisoblaganda madaniy o`ziga xos bo`lib qoladi. Shuningdek, og`zaki nutqimizda mavjud bo`lib, milliy hamda madaniy xususiyatlarimizni ko`rsatib beruvchi so`z birliklari mavjudki, ular bizning atrof olam va tabiat bilan uzviy bog`liq holda tafakkurimizda mavjud ekanligini ko`rsatadi.

Lingvokulturemadan farqli o`laroq *realiya* faqat so`z va iboralarda aks etadi. Bu borada olib borilgan izlanishlar unga turlicha ta`rif berilishiga sabab bo`lgan. Jumladan R.Fayzullayeva tarjimada milliy koloritni aks ettirishni o`rganar ekan unga quyidagicha izoh beradi: "Realiyalar bir xalq tilida paydo bo`lib, millatning turmush tarzi, tarixi, madaniyatini o`zida aks ettiradi va o`zga tilda uning aniq muqobili bo`lmaydi" [14.104].

Realiyalar ma`lum bir xalqqa xos bo`lgan milliy-madaniy jihatlarni aks ettiruvchi birlik bo`lib, ularda xalqning ijtimoiy kelib chiqishi, milliy ruhi, tarixi va madaniyati bilan bog`liq axborot zohir bo`ladi.

Realiya faqat bir xalqqa xos bo`lgani va u boshqa xalq uchun notanish bo`lgani uchun tarjimada uni ifodalash uchun maxsus usul va metodlardan foydalaniladi. Realiyalar ko`proq badiiy adabiyotlarda, shuningdek insonlarning og`zaki nutqida ishlatilib, u yerda nafaqat stilistik maqsadlarda, balki milliy, mahalliy va tarixiy kolorit (buyoqdorlikni) tug`dirish uchun xizmat qiladi [3.12].

Realiya, lingvokulturemani tarjimada ifodalashdagi qiyinchilik ularni lakunalarga o`xshatib qo`yadi. Lakuna ham tarjima qilib bo`lmaydigan birlik sifatida talqin qilinadi. Lakuna termini fanga ilk bor J.P.Vine va J.Darbelenlar tomonidan kiritilgan. Ular lakunaga "bir tildagi so`z boshqa tilda muqobilini

topolmagan o'rinlarda har doim lakuna hodisasi voqelanadi" deb izoh bildirishgan [16.12].

Quyida biz realiyalarni boshqa jihatdan o'rganamiz, bu so'z birliklari albatta boshqa tillarda aynan o'ziga mos so'z bilan ifodalanib, unga ekvivalent sifatida ishlatiladi, lekin ko'chma holatda u bizning milliy hamda madaniy jihatdan o'zimizni shu so'zlar bilan bog'liq holda anglashimizni bildiradi. Shuningdek, ushbu so'zlar bizni turmush tarzimiz, odatlarimiz va bizni o'rab turgan tevarak atrofimizdagi o'simliklar va jonli tabiat bilan bog'liq ekanligini ko'rishimiz mumkin.

Bo'taloq- 1. Tuyaning bolasi; bo'ta; 2. Ko'chma. Ayn bo'ta, bolalarni, yoshlarni erkalatib aytiladi.

Vavag – 1. Bedananing sayrashi haqida; 2. Ko'chma. Baqirib vagillab gapiradigan odam haqida.

Sarv- 1. Janubiy mamlakatlarda o'sadigan igna bargli doim yashil tik daraxt. 2. Ko'chma. Qaddi-qomati kelishgan, hushqomat ayol haqida.

Sarvi noz- go'zal va ser ishva ayol; nozanin, sevimli yor.

Sarvi ravon- qaddi-qomati kelishgan, go'zal va yurishi chiroyli ayol.

Yosuman- 1. Xushbo'y, oq tup gulli dekorativ buta. 2. Ko'chma. Hiylagar, makkor ayol. Navoiyning "Farhod va Shirin" asaridagi Farhodni hiyla bilan qo'lga tushirgan ayol nomidan.

Oyimsupurgi- 1. Poyasidan supurgi qilinadigan, doni qizil boshoqli o'simlik. 2. Shu o'simlik poyasidan bog'langan supurgi. 3. Ko'chma. Supurgiday egilib-bukiladigan, muloyim odam haqida.

Bo'tako'z- 1. Dalada o'sadigan bir tup ko'k gulli yovvoyi o't; 2. Ko'chma. Tuya bolasining ko'ziga o'xshagan chiroyli ko'z, shaxlo ko'z va shunday ko'zli kishi. **Pista-** 1. Bot. Janub tog'larida o'sadigan past bo'yli daraxt; 2. ko'chma "pista dahan" og'zi kichik va kelishgan.

Ko'rnamak- yaxshilikni qadrlamaydigan, yaxshilikka yomonlik qiladigan, tuzingni ichib, tuzlig'ingga tupuradigan; nonko'r.

Yostiqdosh- bir yostiqa bosh qo'yan, birga turmush qurgan kishi, er yoki xotin.

Oqsoqol- 1....2...3. ko'chma. Biror sohada ishlagan, mehnati singan keksa kishi.

Bo'z -bo'z bola (yoki yigit) turmush achchiq-chuchugini totmagan, turmush tarjibasiga ega bo'lmagan, xom bola, o'smir.

Mushtipar- qo'lidan biror ish kelmaydigan, ojiz, bechora (ayollar haqida)

Mo'rchamiyon- ingichka belli, beli ingichka, xipcha bel (xotin qizlar haqida)

Tirmizak – 1. Hali qo'lidan biror ish kelmaydigan, turmushning og'ir-yengilini ko'rmagan, yosh, g'o'r bola haqida. 2. Sho'x bolalarga nisbatan "shumtaka", "tirrancha" kabi ma'nolarda ishlatiladi. Bu so'zlardan ko'rinib turibdiki, ularni borliqdagi so'zlardan ayni milliy qadryatlar asosida yuzaga kelgan hamda ko'p yillardan beri ishlatilib kelinadi.

Shuningdek, zamonaviy ogʻzaki nutqimizda mavjud boʻlgan til birligi sifatidagi realiya muqobilsiz leksika sirasiga kiradi. U lingvistik bilimning ajralmas qismi boʻlib, til va madaniyatning oʻzaro aloqasini tadqiq etishda muhim qiziqish uygʻotadi. Koʻp hollarda biz tilning ijtimoiy tomoniga koʻproq V.G.Gak esa lakunalarni “tilning leksik tizimidagi boʻshliqlar, bor boʻlishi kerakdek koʻringan soʻzlarning mavjud emasligi” deya taʼrif beradi. Yaʼni bir tilda mavjud maʼlum bir tushuncha boshqa bir tilda ham mavjud boʻladi, biroq buni ifodalaydigan vosita soʻz mavjud boʻlmaydi. Lakunaning realiyaga oʻxshash biroq lingvokturemadan farqli tomoni ham ayni shunda, yaʼni u tillar oʻrtasidagi madaniy turli xillik tufayli yuzaga keladi. Biroq uni realiyadek tarjima qilish uchun muqobil ham boshqa vosita ham boʻlmaydi. Shunchaki bu boʻshliqlikning mavjudligi hisoblanadi. Shu sababdan “lakuna qiyoslanayotgan tillarning birida mavjud boʻlgan va boshqasida uchramaydigan grammatik kategoriya, soʻz va soʻz birikmalaridir” [15.12]

Realialarning atamalardan farqi shundaki, koʻp jihatdan u yoki bu tushuncha va narsalarni atash uchun sunʼiy yaratiladi. Realialar esa tabiiy yoʻl bilan, yaʼni xalq ijodi orqali roʻyobga chiqadi. [15.12] Atamalar biror predmet – narsalarning nomi sifatida shu predmet-narsalarning tarqalishi hisobiga tarqaladi, oʻsha millatning boyligi sifatida eʼtirof etiladi. Na obrazlik va na emotsional atamalarga xos, biroq bunday hususiyatlar realiyada mavjud.

Realiya atamasi S.I.Vlaxov va S.P.Florin tomonidan taklif qilingan [7.13]

[Vlaxov, Florin, 2012]. Bu atama obektlarga, urf-odatlariga, maʼlum bir tilning shakllanishiga taʼsir qiluvchi odatlar va boshqa madaniy va moddiy jihatlar. Realiani ekvivalent etishmasligi doirasida muhokama qilish mumkin birliklardir. Ekvivalent etishmasligi koʻra birliklar - bu maqsadli til va madaniyatda mavjud boʻlmagan tushunchalar. Ular baʼzan tarjima qilinmaydigan birliklar deb ham ataladi. Shuningdek, ushbu realialar ogʻzaki nutqqa xos boʻlib, badiiy asarlarda real voqealarni tasvirlash, ularni oʻquvchi koʻz oldida jonlantirishga, uni toʻliq his qilgan holda qabul qilishga yordam beradi, shuningdek, bu soʻzlar semantikasi milliy va madaniy xususiyatlarini ifodalashga xizmat qiladi.

Foydalangan adabiyotlar roʻyhati

1. A. E. Mamatov “Zamonaviy Lingvistika” 2019, Toshkent
2. A. Moʻminova, Monografiya, 2016
3. Baxtiyor Mengliyev “Hozirgi oʻzbek tili” 2018, Toshkent
4. Butayev Sh., Irisqulov A., Ing.-Oʻzb, Oʻzb-Ing. Lugʻat. www.ziyouz.com kutubxonasi
5. Bakiyev F “Gid ekskursivodlik matnlarida ekvivalentsiz birliklar tarjimasi” maqolasi, “Til, madaniyat, tarjima va muloqot” Respublika ilmiy-ommaviy konferensiyasi materiallari- Samarqand, 2016-2017 noyabr.
6. Butayev Sh., Irisqulov A., Ing.-Oʻzb, Oʻzb-Ing. Lugʻat. www.ziyouz.com kutubxonasi
7. Bakiyev F “Gid ekskursivodlik matnlarida ekvivalentsiz birliklar tarjimasi” maqolasi, “Til, madaniyat, tarjima va muloqot” Respublika ilmiy-ommaviy konferensiyasi materiallari- Samarqand, 2016-2017 noyabr.

8. E.Ochilov “Badiiy tarjima masalalari”-Toshkent, 2014.
9. J.Jalolov. “Chet tili o`qitish metodikasi” Toshkent.2012.
10. Irisqulov M.T., Tilshunoslikka kirish, Toshkent, “Yangi asr avlodi”, 2009
11. Mahmudov N. Tilning mukammal tadqiqi yo`llarini izlab...// O`zbek tili va adabiyoti. –Toshkent, 2012.
12. M.Zokirov, R.Majidova, Sh.Sultonova.O`zbekcha – ruscha – inglizcha lingvistik atamalar muxtasar lug`ati.Farg`ona.2016.
13. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=0Ie2GvAAAAAJ&citation_for_view=0Ie2GvAAAAAJ:2osOgNQ5qMEC